

Björck & Börjessons - ett antikvariat med historia **Av Bengt Rur.**

På Strandvägen 7 C i Stockholm ligger den, Björck & Börjessons Antikvariska Bokhandel. Varken herr Björck eller herr Börjesson finns i lokalen, det gör däremot bokhandlare Björn Löwendahl (f 1941) som sedan 1976 äger inrättningen. Bokhandlaren förvaltar ett kulturarv från svunnen tid.. Företaget grundades år 1888, samma år som norska gardet lämnade sin vakttjänst på Stockholms slott och sin kasern vid Storgatan för gott. Ett antikvariat med traditioner från Oscar II:s tid.

Det traditionsmättade har kommit med åren. Förr hade Björck & Börjesson i mångt och mycket en folkligare anstrykning. Det aristokratiska draget fick man på köpet när marknadskrafterna bestämde att det inte längre skulle löna sig att lagerhålla restupplagor och sällanköpsböcker i lågprisklass.

Företaget är märkligt och egenartad i de flesta hänseenden. Till fördelarna hör ett gott lager och en intresserad personal. I december 1981 kunde man förutom bokhandlaren själv träffa på den heltidsarbetande Johan Dahlberg och som halvtidsarbetande Sigvard Segerlund, Kristina Landberg samt – vid bokföringen – Shakuntala Sunesson. Utan att verka på något sätt störande eller påträngande är de alla särpräglade personligheter.

Man har mycket att stå i och det händer att man förväxlar kunden i butiken med någon som pläderar för sina önskemål i telefon. Lyckligtvis håller man för det mesta reda på böckerna trots att friströvande kunder anstränger sig morgon, middag och kväll med att försöka ändra på den alfabetiska ordning som bokhandlaren och hans kumpaner av någon inte helt redovisad anledning tycks eftersträva. Nervöst anlagda personer brukar ibland komma till antikvariatet och flytta böcker mellan avdelningarna. Detta piggar säkert upp personalen och stävjar dess benägenhet att pedantiskt ordna böcker ämnesvis.

Låt oss återvända till år 1888. Detta år inrättades det antikvariat, som efter några ägarskiften skulle stadga sig under firmanamnet Björck & Börjesson. Grundaren var en avsuttan bruksbokhållare vid namn Mauritz Gellerstedt (1849-1935). Denne var utbildad agronom och ingenjör samt saknade erfarenhet av bokhandel. Någon framstående antikvariatsman blev han aldrig under de dryga tio år han använde till att sälja böcker. Han slutade sin bokhandlarbana några år efter det att hustrun hade satt igång med att driva ett städat pensionat på Vasagatan.

Gellerstedt använde sig i tur och ordning av två butiker för sin rörelse. Antikvariatet låg först på Klarabergsgatan 58 och från 1896 på Drottninggatan 62, där det fick stanna ända till år 1861. Då revs huset. Där ligger nu ett parkeringshus.

Gellerstedts antikvariat var anspråkslöst. Det kunde i samtiden inte tävla med Klemmings, Sahlbergs eller Axel Granlunds – inte heller med J G Janssons eller ens med Betty Gödeckes, på samma gata som den första butiken. Någon katalog utgavs ej.

Flyttningen till Drottninggatan medförde inte något uppsving för antikvariatet. Försäljningen verkar att ha gått lika trögt där som på den tidigare adressen. Brist på affärs- och bokvett hindrade troligen Gellerstedt från att inse vad som borde göras för att antikvariatet skulle ge rimlig förtjänst.

På ett gammalt postkort finns en exteriörbild av butiken på Drottninggatan. Den låg till höger om porten till trapphuset. En enkel skylt med ordet ”Antikvariat” samt två småskyltar i fönstret med texterna ”Skolböcker” och ”Reselektyr”. Den bulsiga markisen över fönstret är tyvärr det roligaste på denna bild av en torftig antikvariatsrörelses ledsamma bod.

Det var från denna lilla butik som antikvariatbokhandlaren och bokförläggaren Karl Börjesson (1877-1941) expanderade sina rörelser upp genom huset ända till skorstenen, ned i källaren, ut över gården och i gårdshuset från källaren till vinden, ut ur husen vid Drottninggatan till lager magasinerade på Slöjdgatan, Bryggargatan och Tunnelgatan, filialer

vid Norrmalmstorg, Östermalmstorg, Sveavägen och Odengatan, med kataloger över gamla och nya böcker, som i en strid och mäktig ström forsade ut över hela riket. Sedan Karl Börjesson även lyckats hyra butiken till vänster om porten kallades den gamla gellerstedtska för ”gamla butiken”. De båda lokalerna sammanbyggdes först 1941.

Antikvariatets historia före Karl Börjessons inträde i företaget är kort och föga innehållsrik. De händelser som finns att notera är faktiskt lokalbytet och ägarskiftena.

Mauritz Gellerstedt sålde sitt antikvariat till en erfaren bokhandlare vid namn Wilhelm Hedberg (1846-1903). Själv tog han anställning i en hissfirma. Hedberg hade länge drivit en sortimentsbokhandel i Gamla Stan – det var den gamla aktade bokhandel Carl Deléen & Co som under en hel del år var i hans händer. Som ett svar på tidens signaler flyttade Hedberg sedan sin verksamhet till Centralen. Genom någon typ av kontrakt – slutet över huvudet på Hedberg – lyckades Svenska Telegrambyrån tvinga honom att sälja sin bokhandel.

Den omnämnda skylten med ”Reselektyr” i butiken på Drottninggatan kan möjligen peka på att bilden är tagen under Hedbergs korta tid som antikvariatbokhandlare. Trots lång erfarenhet av handel med böcker lyckades Hedberg ej få fart på antikvariatet. Det hjälpte inte att han släpade dit en del överblivna förlagsartiklar och kontorsvaror. Inte heller dessa ting gick att sälja i detta antikvariat på stadens förnämsta affärsgata.

Hedbergs misströstan rörande verksamhetens framtid ledde honom rätt snart till att försöka skaffa en köpare. Ett köp som – med hänsyn till under två ägare rönta resultat – inte bör ha tett sig särledes lockande.

Hedberg hade förvärvat antikvariatet av Gellerstedt 1899 och redan påföljande år sålde han vidare till pastor Albert Björck (1856-1938). Pastorn tillhörde Nya Kyrkan – eller Swedenborgsamfundet som den ofta kallas i dagligt tal – och hade med en krets brutit med sin lokala församling. Kretsen tolkade Swedenborgs skrifter i en mer liberal anda.

Albert Björck hade ingen omfattande erfarenhet av affärer när han år 1900 köpte antikvariatet. Hans tillträde medförde att kundkretsen vidgades med de egna församlingsmedlemmarna. Skrifter av och om Swedenborg såldes. En hel del annat mystiskt och ockult tillfördes också lagret. Albert Björcks Antikvariat och Bokhandel var till en början firmans stolta namn, sedan ”Antikvariat-Bokhandel”.

Björck kunde i vissa fall vara rätt initiativrik, någon det praktiska dådets man var han däremot inte. Antikvariatet fick en välbehövlig förstärkning när innehavaren ”antog” – som det så vackert hette – hittillsvarande medhjälparen i Lindstedts Antikvariat i Helsingfors Karl Börjesson som kompanjon.

Börjesson var från Malmö och hade – innan han kom till Lindstedts i Helsingfors – varit anställd hos antikvariatbokhandlare i Lund och Stockholm. Politiskt var han vid denna tid mycket radikal – han skulle komma på andra tankar när han hade blivit egen företagare.

Sin bana hade Börjesson startat i samma antikvariat, som han sedan skulle bli ägare till. Under åren 1893-94 finner vi honom som anställd i Gellerstedts Antikvariat, då ännu med butik på Klarabergsgatan. Sedan bar det av tillbaks till Skåne med en anställning hos Tullstorps Antikvariat i Lund. 1895 återkom han till Stockholm och tog plats hos fru Betty Gödecke, som hade butik på samma gata som Gellerstedts Antikvariat.

Samma år som Gellerstedt överlät sin rörelse till Hedberg för Börjesson till Helsingfors för att lära mer. Lindstedts lär ha varit storfurstendömet förnämsta antikvariat. Det är känt att Börjessons förmåga värderades högt av arbetsgivaren.

Av brev till ungsocialisten A Högström – en partivän – framgår att Börjesson hade tröttnat på att arbeta ihop inkomster åt andra och att han funderade på att öppna eget antikvariat i Sverige. Han spekulerade i brevet över en del olika möjligheter. Han var tveksam beträffande det lönsamma i att övertaga butik och lager från något redan etablerat antikvariat i Stockholm. Minst av allt kunde han tänka sig köpa gumman Gödeckes låda. Som skäl anförde han att han

själv och en efterföljare som medhjälpare hade sugit musten ur antikvariatet. Rimligen genom någon för dem själva ogynnsam obalans mellan inköp och försäljning med uttunning av lagret som följd.

Karl Börjessons slutsats blev att det nog kanske skulle bara mest lönsamt att slå sig ner och starta antikvariat någon annanstans än i den redan antikvariatmättade huvudstaden. Ett akademiskt antikvariat i Uppsala lekte honom i hågen.

Brevet till Högström är från juni 1900. Påföljande januari är han i Stockholm och ingår överenskommelse med Albert Björck om kompanjonskap i dennes vanskötta antikvariat. Ett djärvt och inte så lite udda steg. Man kan gissa att Börjesson väl kände Björcks bristande kapacitet, och att han redan före tillträdet var beredd att driva antikvariatet själv.

Så blev det också. Redan från början satte Börjesson in sina krafter på att försöka förverkliga de tankar som han i brevet till Högström hade utvecklat angående hur det skulle gå till att driva ett lönsamt antikvariat. Brevets formulering ”--- en ny bok till en del af boklädspriset kan man sälja åt flertalet. Dylikt lönar sig också göra katalog öfver” transformerades nu till praktiskt gärning. Kataloger över restupplagor – vilka snart fick titeln ”Billiga Böcker” – kom att under hela Karl Börjessons livstid och lång tid därefter prägla antikvariatets bild hos den bredare allmänheten.

Under Börjessons fasta ledning gick Björcks Antikvariat raskt framåt. Katalogutgivningen – som helt verkar ha ombesörjts av Börjesson – blev intensiv. Björcks närvaro i företaget märktes mest genom att katalogerna upptog en hel del swedenborglitteratur och annat mer eller mindre andligt.

Att Björck & Börjesson var kompanjoner betydde inte att de blev vänner. De var olika på många sätt och att de ej fann varandra på det personliga planet förvånar ej. Säreget nog skulle den dag komma då de började att umgås privat. Då hade Björck redan lämnat ledningen och besvärade ej längre med sitt kompanjonskap.

Börjessons politiska intresse speglas föga i den egentliga bokhandelsverksamheten men kom att något prägla hans kommande förlagsverksamhet och i några fall även anställningar av medhjälpare. Vi får nöja oss med att konstatera att Karl Börjesson under många år var en aktiv medlem i Sveriges socialistiska ungdomsförbund – eller en ”unghinke” som man sade med tidens borgerliga terminologi. Hinke Bergegren kom från en gammal bokhandlarfamilj och hans barn Kara och Sven Bergegren blev båda antikvariatbokhandlare, sonen i ett par omgångar anställd hos Karl Börjesson.

Katalogutgivningen blev med tiden mer specialiserad. En första uppdelning gjordes genom att de ursprungliga blandkatalogerna – som innehöll nya och gamla böcker om vartannat – delades upp på restupplagekataloger och kataloger över begagnade böcker. De senare svarade mot de variakataloger som antikvariatet än i dag ger ut. Med tiden utom specialkataloger av alla de slag. Teologi, juridik, medicin, vitterhet, språk, historia, svensk topografi, botanik, geografi och många andra uppdelningar och indelningar kom att sammaföras i välredigerade och informativa kataloger.

Först fr o m 1905 slopades det gamla namnet med enbart ”Björck” och ersattes med ”Björck & Börjessons Antikvariska Bokhandel”. Året därpå blev firman aktiebolag och Björck löstes ut av Börjesson.

1907 öppnade Björck & Börjesson filial i New York med Albert Björck som föreståndare. Denne hade till uppgift att sälja svenska böcker till svensk-amerikaner. Man ville bjuda de illa tryckta och illa korrekturlästa alster, som kom från pressarna i Chicago, spetsen. I filialens kataloger noterades Flygare-Carlén, Blanche och Strindberg i dollar och cent.

Björck hade svårt att få verksamheten att flyta. Detta framgår av bevarade brev till modershuset. Filialföreståndaren fruktade bl a att personalen skulle bli förargad om den inte fick ut sin lön. När Björck ville försöka klara tillfällig kassabrist med växlar sade bankirerna

nej och den stackars utridaren blev tvungen att skriva till Stockholm och begära hjälp. Filialen såldes 1911 till Bonniers.

Det börjessonska antikvariatet har bland sina anställda kunnat räkna med mängder av dugliga och särpräglade medhjälpare. Nils Sabel, Erik Rosén, Sven Johansson och Gustav Karlsson är några namn ur den långa raden, ännu ihågkomna av många.

Utan tillstymmelse till konkurrens var skriftställaren Gustaf-Otto Adelborg (1883-1965), som anställdes 1922, den mest originelle av dem alla. Adelborg hade tidigare varit kontorist i Tyskland och Ryssland. När han anställdes hade han några smärre skrifter bakom sig. Kritiken hade på det hela taget ogillat vad Adelborg skrev och detta hade sårat honom. Motgångarna drev honom ingalunda att lägga ner pennan – en tid gjorde han ett långt uppehåll med att låta publicera sig.

Adelborg gick alltid på firman omkring i fotsid grå rock. Han var bisarr och inte så särdeles väl tåld av den övriga, men synnerligen talrika, personalen. Karl Börjesson gillade Adelborg och hans noggranna arbete med katalogiseringar. En viktig uppgift som han också hade var att vara över den särskilda avdelning för sällsynta tryck som nu tillkom.

Adelborg var känslig och självuppskattande till sin natur samt tyckte om att läxa upp andra – såväl personal som kunder. När de som stod på pass nere i butiken inte visade sig känna till den franske socialfilosofen Charles Fourier hånades de av Adelborg. Väl en vecka skred han på sitt gravitetiska sätt omkring och tjatade om denna fatala okunnighet – som han menade hade skandaliserat antikvariatet.

Om Karl Börjesson gillade Adelborg så beundrade den senare sin chef. Att han gjorde så framgår av en minnesteckning, som finns med i den bok till minne av Karl Börjesson, som utgavs av Svenska Antikvariatföreningen år 1942. Uppsatsen är även med i Adelborgs *Redogörelser och utredningar* från 1952.

Det enda Adelborg tycktes ordentligt ogilla hos sin chef var dennes beundran för Strindberg, vars tolv sista böcker han hade varit förläggare till. Adelborg fann bokhandlarens beundran omdömeslös och närmast sjuklig. På denna punkt var hans tadel reservationslöst och utan vank. Självt hade Adelborg funnit att Ivar Conradsson vore åtminstone samtidens främste svenske författare. Denne hade bl a skrivit en egendomlig djurbok – som kom ut i tre upplagor – vari han försökte bevisa hur otrevlig katten var. Adelborg var själv ivrig katthatare och ett av skälen till att han bröt med den tidigare vännen Vilhelm Ekelund var just en konflikt rörande kattfrågan.

Adelborg var ingalunda oupptäckt eller okänd när han gick bort i december 1965, några månader efter det att han hade slutat sitt sista dagsverke på antikvariatet. Bertil Malmberg och Olof Lagercrantz skrev om honom och hans skrifter i *Dagens Nyheter* och Leif Carlsson i *Svenska Dagbladet*. Fortfarande skrivs det om honom då och då på kultursidorna. En märklig man, en bekant till oss – kunde en och annan trösta sig med att säga.

Under tjugo- och trettio-talet hade företaget tillfälle att förvärva en rad stora privatsamlingar. Innehållet i dessa utbjöds efter hand till kunderna genom raritets- och specialkataloger. Firmans likviditet blev tidvis hårt ansträngd och man tvingades låna medel när det gällde större transaktioner.

När det gällde Per Hiertas samling av äldre nordiska tryck m m på Främmestad såg man ingen annan råd än att anställa auktion. Vid denna – som i fem omgångar hölls hösten 1932 – ropade antikvariatet in en tredjedel av posterna. Nästa gång auktion hölls blev våren 1981. Då såldes valda delar av Erik Haglunds samling genom klubbslag i lokalerna på Strandvägen.

Antikvariatet bestod sig förr med filialer. Filialen på Hamngatan 1 A vid Norrmalmstorg hade kommit till genom köp av ett tidigare antikvariat på platsen. Detta förvärvades 1903 av en besviken ägare. Filialen upphörde med utgången av år 1924.

En filial låg på Odengatan 38. Den lär ha inrättats under första världskriget och upphörde samma år som Norrmalmstorgsfilialen. Odengatsbutiken fortsatte som antikvariat på egen hand under ledning av den siste föreståndaren.

Ett par stora filialbutiker inrättades 1936. Den ena fick namnet Varia-antikvariatet och hade Nybrogatan 41 som adress, butiken låg rätt nära Tempo vid Östermalmstorg. Föreståndare var fram till 1943 – då filialen lösgjordes och blev en självständig rörelse – Karl Börjessons syster, fru Anna Kolmodin. Hon hade tidigare förestått filialen vid Norrmalmstorg.

Den filial som fanns till under längst tid var Svea-Antikvariatet som låg på Sveavägen 88. Inom huset kallades den hemlighetsfullt för ”sjuttiosjuan”. Karl Börjesson ville gärna att de båda nya butikernas filialsituation skulle förbli okänd för kunderna. Under femtiotalet var Karl Börjessons dotter, Gertie Dethorey, föreståndare för Svea-Antikvariatet. Filialen avvecklades 1961 genom att hennes söner Miguel och Roland övertog butiken och där satte upp Dethoreys Antikvariat.

Redan medan de var mycket unga anställde Karl Börjesson sina söner Börje (1901-80) och Axel (1905-70) i företaget. Båda sönerna var av vekare kynne än fadern. Ingen av dem hade naturliga anlag för att vara ledare på ett företag. Börje var intresserad av litteratur och schack, på sitt sätt var han länge en plikttrogen antikvariatsman. Axel intresserade sig aldrig någonsin för böcker; bilar och teknik var sådant som kunde locka hans håg.

Det bestämdes tidigt – sedan en broder, som måhända hade varit bättre skickad, hade avlidit i spanska sjukan – att Börje skulle sättas in i arbetet på så sätt att han, när den stunden kom, skulle vara beredd att efterträda sin far.

Vid Karl Börjessons bortgång 1941 blev som planerat Börje Börjesson verkställande direktör för bolaget och företagets chef. Som chef avgick han en kort tid efter det att antikvariatet hade flyttat till nya lokaler på Kungsgatan 5 våren 1961. Han efterträddes av den mångårige medarbetaren i firman Gunnar Pehrsson (1905-76). Börje Börjesson stannade kvar som verkställande direktör.

I butikslokalen två trappor upp på Kungsgatan förde antikvariatet en avskild och tynande tillvaro. Man stängde klockan fem. Riktigt så illa ställt var det kanske inte som många trodde. Genom energisk offertverksamhet kompengade man åtminstone till en del vad som brast ifråga om butikstider och kataloger. Utgivningen av kataloger fortsatte, men deras antal minskade och innehållet blev tunnare.

När disponent Pehrsson dog 1976 bestämde sig ägarna för att sälja antikvariatet. Saken fick en lycklig utgång genom att en förfaren antikvariatbokhandlare från Uppsala, Björn Löwendahl, kunde anskaffa de finansiella resurserna som behövdes för att kunna övertaga ansvaret för antikvariatets fortsatta drift.

Löwendahl hade grundat ett antikvariat på Övre Slottsgatan Uppsala 1966 och hade – sedan butiken hade övertagits av ett annat antikvariat – sedan 1971 drivit postorderantikvariat. De kunskaper i matematik, musikvetenskap, teoretisk filosofi, estetik samt idé- och lärdoms historia som han hade förvärvat vid universitetet kom väl till pass i yrket. I likhet med Karl Börjesson saknar Löwendahl bokligt påbrå. Börjessons far var vagnmästare vid spårvägen, Löwendahl är son till en fotograf.

Ägarskiftet medförde en hel del förändringar. Sådant är ju rätt naturligt. En gällde lokalerna och en butikstiderna. Antikvariatet flyttade våren 1979 från det otjänliga tillhåll till den vackra butiken på Strandvägen. Ett försök att starta en filial i Uppsala blev utan morgondag.

En länk mellan det gamla och det nya är antikvariatets äldste medarbetare, Sigvard Segerlund (f 1915). Denne anställdes 1936 och är fortfarande i daglig verksamhet. Det kan tilläggas att Erik Rosén (f 1897), som anställdes hos Björck & Börjesson 1910, också är aktiv. Han arbetar åt Åkarps Antikvariat i Lund. Detta antikvariat drivs av Pierre Dethorey, en dotterson till Karl Börjesson.